

Nykymuotoinen uusliberalismi tiensä päässä?

Liiketaloudellinen Aikakauskirja Vol. 58, No: 3-4, 248-252

Yhdysvalloista alkanut finanssikriisi on saanut aikaan maailmanlaajuisen talouskriisin ja taantumun. Joskin elpymisen merkkejä on jo näkyvissä, varsinkin meillä reaalityalouden toipumisen arvellaan kestävän pitkään. Eri valtioiden viranomaiset näyttävät suunnittelevan finanssialalle rajoituksia, joiden tarkoitus on estää vastaavan toistuminen tulevaisuudessa. Keskeiset valtiot ovat kuitenkin jossakin määrin eri mieltä muutosten sisällöstä, mikä herättää huolestumista. Jotakin merkittävää on kuitenkin tehtävä, sillä muutoin on tarjolla vaara, että sama meno jatkuu, ja jossakin vaiheessa koetaan jälleen vastaavanlainen, ehkä pahempikin kriisi.

Seuraavassa tarkastelen, mistä kriisi mielestäni aiheutui korostaen ihmisen käyttäytymisen tutkimiseen erikoistuneen liiketaloustieteilijän näkökulmaa. Esimerkiksi (kansan)taloustieteilijän, rahoitustutkijan tai pankki- ja varsinkin investointipankkisektorilla toimivien maailmankuvat sekä siten näkökulmat ovat varmasti hyvin erilaiset kuin minun. Näin laajakantoisia taloudellisia ja yhteiskunnallisia vaikutuksia aiheuttanutta ilmiötä onkin tarpeen tarkastella monesta eri näkökulmasta – yksi ainoa ei selvästikään riitä. Esitän myös näkemyksiä siitä, näyttävätkö todelliset korjaavat toimenpiteet todennäköisiltä.

Talouden kriisien syntymiseen on yleensä lukuisia makro- ja mikrotason syitä.¹ Väheksymättä makrotason vaikutuksia keskityn mikrotasona pidettävään ulottuvuuteen – taloudellisiin kannustimiin ja ihmisten käyttäytymiseen. Ne näyttävät olleen eräitä konkreettisimpia kriisin laukeamiseen vaikuttaneita tekijöitä. Keskeiseksi yksityiskohdaksi talouskuplan syntymisessä ja puhkeamisessa mainitaan yleisesti yhdysvaltalaisille heikossa taloudellisessa asemassa oleville kansalaisille myönnetty asuntolainat, joihin markkinoille tulvivaa löysää rahaa sijoitettiin. Rahalaitokset myivät lainasaatavia eteenpäin osana finanssituotteista, joita kutsuttiin nimellä *subprime*. Pankit kautta maailman ostivat näitä papereita. Kun asuntojen arvonnousu Yhdysvalloissa kääntyi laskuun, ja velalliset eivät pystyneet enää hoitamaan lainojaan, subprime-papereiden arvo alkoi hiipua.

Merkittävä näiden papereiden syntymistä ja leviämistä markkinoille edesauttanut tekijäryhmä näyttivät olleen kannustinjärjestelmät – niihin liittyvät bonukset, joita rahoituslaitosten henkilöstö sai lainojen myöntämisestä sekä niihin perustuvien finanssituotteiden rakentelusta ja myynnistä. Pankkihenkilöt kotiuttivat henkilökohtaiset

¹ Ks. esim. Kindleberger, Charles, P. & Aliber, Robert, Z., *Anatomy of a Typical Crisis*, teoksessa: C.P. Kindleberger & R.Z. Aliber, *Manias, Panics, and Crashes. A History of Financial Crises*. Fifth Edition. John Wiley & Sons: USA, 2005. 24-37.

bonuksensa, ja myynnin kohteet siirtyivät yhä uusien haltijoiden vastattaviksi. Jossakin vaiheessa ”Musta Pekka” jäi joidenkin ostajien käsiin papereiden arvottomuuden tullessa ilmeiseksi.

Bonukset houkuttelivat pankkihenkilöt ottamaan – ja siirtämään muille – ylisuuria riskejä, vaikka heidän täytyi tietää tuotteiden arveluttava luonne. Luultavaa onkin, että he jättivät papereiden epäsuotuisan hintakehityksen mahdollisuuden tietoisesti huomiotta. Ostajat eivät aina välttämättä ymmärtäneet hankkimiaan läpinäkymättömiä finanssituotteita ja niiden riskejä – varsinkin kun luokituslaitokset olivat ne arvioineet parhaaseen turvallisuusluokkaan. Investointipankit ja vastaavat laitokset saivat myös käyttää hyvin vapaasti hyväkseen velkavipua, eli niiden omat pääomat olivat minimaaliset. Yleisesti ottaen sypäänä kriisiin näyttää olleen puutteellisesti valvottu uusliberalistinen talousajattelu, jota sovellettiin näiden rahoituslaitosten kohdalla äärimuodossaan.²

Kriisin perussyy ahneus

Taloustieteilijät puhuvat kriisin syytä analysoidessaan yleisluontoisesti systeemiriskistä, usein näkemättä palkitsemisjärjestelmissä ja talouden toimijoissa suurtakaan syytä – syyllisyydestä puhumattakaan. Huomiota ei yleensä kiinnitetä siihen, että ”systeemiä” pyörittävät aina itsekkäät ihmiset. Aivan perimmäiseksi syyksi vaarallisiksi osoittautuneiden finanssituotteiden rakenteluun, äärimmäisen houkuttelevien bonusten tarjoamiseen ja niiden metsästyksen näkisinkin inhimillisen ominaisuuden, ahneuden. Määrittelen ahneuden haluksi hankkia taloudellisia tai muita etuja itselle eettisistä harkinnoista välittämättä, siis kiinnittämättä huomiota omasta toiminnasta muille mahdollisesti syntyviin haittoihin ja vahinkoihin. Ahneus on siten ominaisuus, jota kohtuullisuusharkinta ei rajoita.³

Ahneus voi kohdistua mihin tahansa tavoittelemisen arvoisena pidettävään, yleensä niukkaan hyödykkeeseen. Raha on yhteiskunnassa luonnollisesti aina niukka väline. Finanssikriisiin liittyneen ahneuden kielteiset puolet eivät ensisijaisesti liity finanssituotteiden keksijöiden ja välittäjien saamiin suuriin palkkioihin sinänsä, vaan niiden aiheuttaman käyttäytymisen seurauksiin. Finanssikriisi ja sen reaalityökalut jälkiseuraukset aiheuttivat ja aiheuttavat edelleen suunnattomia tappioita kaikkialla maailmassa. Yhteiskunnat ovat joutuneet panostamaan suuria summia reaalityökalutensa kohentamiseen ja rahalaitosten tukemiseen. Vaikka osa tuista on saatu takaisin eloon jääneiden pankkien toivuttua, suuria lopullisia menetyksiä on syntynyt esimerkiksi konkurssien ja työttömyyden muodossa.

Ahneuden käsitettä vieroksutaan taloustieteilijöiden piirissä niin terminä yleensä kuin finanssikriisin selittäjänäkin luultavasti siksi, että he ovat omaksuneet

² Wikipedian mukaan uusliberalismi on talousteoria, jonka mukaan vapaa yksityisomistusoikeus, vapaat markkinat ja vapaakauppa edistävät parhaiten ihmisten hyvinvointia. Uusliberalismin päämäärä on minimoida valtion rooli yhteiskunnassa laeilla ja sopimuksilla. Termiä uusliberalismi käyttävät etenkin sen vastustajat

³ Ks. Pihlanto, Pekka, Hallitsematon ahneus finanssikriisin taustalla. *Kanava* 1:2009. 26-28.

maksimointiajattelun, jonka mukaan mahdollisimman suuren hyödyn tavoittelu on luonnollista ja hyväksyttävää – haitat kuuluukin noteerata vain omalta, ei muiden osalta. Ahneuden käsitteen avulla saadaan kuitenkin finanssikriisin problematiikan ytimeen nyt kokonaan unohtunut eettinen ulottuvuus: se tosiasia, että yksilön oman edun tavoittelu voi kääntyä myös haitalliseksi. Näin kriisiin joutunutta taloutta ei enää nähdä pelkästään teknisenä ilmiönä, persoonattomana systeeminä, joka toimii omien ”luonnonlakiansa” mukaan, vaan siinä on keskeisesti kysymys myös ihmisten vastuullisista valinnoista. Samalla päästään arvioimaan uusliberalistista, rajoittamatonta vapautta korostavaa talousajattelua aivan perustasolla: uusliberalismin varjolla ruokittiin ja käytettiin hyväksi vahingolliseksi kääntynyttä ahneutta.

Taloudesta puhuttaessa ahneuden sijasta käytetään usein ”neutraalimpia” termejä, kuten voitontavoittelu, voiton maksimointi, varallisuuden kasvattaminen, jne. Nämä tavoitteet ovat tietenkin hallitussa muodossaan yhteiskunnan kannalta hyödyllisiä ja toivottavia. Perustuuhan koko yritystoiminta ihmisen yritteliäisyyteen, jonka olennainen motiivi on yrittäjän oman taloudellisen hyvinvoinnin lisääminen.

Finanssikriisi osoitti kuitenkin konkreettisesti, että jonkin rajan jälkeen voitontavoittelu muiden kustannuksella muuttuu yhteiskunnan kannalta epäsuotavaksi. Ne, jotka katsovat rajoittamattoman voitontavoittelun pelkästään hyväksi, taloudelliseen innovointiin kannustavaksi piirteeksi, ja siten sitä rajoittavat yhteiskunnan toimenpiteet luovuutta estäviksi eli haitallisiksi, eivät ole analysoineet asiaa loppuun asti.

Valvontaa tarvitaan, vaikka monet vastustavat

Finanssikriisin kiistattomien haittavaikutusten johdosta finanssimaailman käytäntöihin on voitava puuttua rajoituksin, jotka hillitsevät talouden toimijoiden ahneutta ja heidän mahdollisuuksiaan käyttää vapaasti hyväkseen muiden ahneutta. Mikäli investointipankeille olisi säädetty kunnan vakavaraisuusvaatimukset ja finanssituotteiden kehittelylle asetettu rajoittavia laatuvaatimuksia sekä jos tuotteiden markkinoinnista maksettavien tulospalkkioiden suuruutta olisi rajoitettu ja niiden nostomahdollisuutta lykätty kauemmas tulevaisuuteen, ahneus ei olisi todennäköisesti saavuttanut nyt toteutuneita suunnattomia mittasuhteita. Siten näin pahalta kriisiltä olisi ehkä välttytty – siitä huolimatta, että kriisin makrotaloudellisetkin syyt olivat merkittäviä.

Kaikessa yhteiskuntapolitiikassa sovelletaan yleisesti lakeja ja muita sanktiojärjestelmiä, joilla pyritään hillitsemään kansalaisten ei-toivottavaa käyttäytymistä. Näin siitäkkin huolimatta, että vain murto-osa ihmisistä tällaisia tarvitsee. Samalla hyväksytään se, että rajoitukset saattavat haitata hyödyllistäkin toimintaa. Lisäksi vahinkoa aiheuttaneelle syntyy yleensä korvausvelvollisuus. Näin tulisi olla myös investointipankkitoiminnassa.

Kuitenkin vielä kriisin jälkeenkin monet vastustavat finanssialan sääntelyn lisäämistä ja vähättelevät esimerkiksi palkitsemiskäytäntöjen vaikutusta vaatien, että niitä ei saisi mitenkään rajoittaa. He katsovat, että juuri nykyuotoiset käytännöt edesauttavat hyödyllisten innovaatioiden syntymistä. Miten subprime-paperin kaltaista tuotetta voi kutsua hyödylliseksi keksinnöksi sen hämärrettyä sisältämänsä riskin lähes täydellisesti?

Vaikuttaakin siltä, että nämä tahot toimivat omassa asiassaan – joko näiden etujen välittöminä tai välillisinä saajina. Joillekin taas uusliberalistinen rajoituksista mahdollisimman vapaa taloustoiminta on arvo sinänsä, jota ei aseta tarkistuksen kohteeksi edes näin dramaattisen näytön kuin finanssikriisin johdosta.

Erään entisten rajoittamattomien käytäntöjen jatkamista kannattavan ryhmän muodostavat monet uusliberalistisina pidettävät taloustieteilijät. On ymmärrettävää, että he eivät ole halukkaita näkemään omaksumassaan paradigmassa tai soveltamisissaan malleissa mitään moitittavaa. Sehän merkitsisi heidän aikaisemman työnsä osittaista mitätöintiä ja sen korjaamisen tarvetta. Ihmisen maailmankuva on tunnetusti niin pysyvä, että sen muuttaminen voi olla suorastaan mahdotonta. Vastaavasta ilmiöstä on hyvä esimerkki Neuvostoliiton romahdus ja sen konkretisoima sosialismin henkinen konkurssi. Monet eivät liene sopeutuneet tähän ajatukseen vielääkään.

Maailmankuvan muutosten edellyttämän poisoppimisen vaikeus on tietenkin henkistä laatua. Logiikalla ja tosiasioilla ei ole siinä useinkaan todistusvoimaa. Monille näyttää kuitenkin selvältä, että finanssikriisi osoitti alan toimijoiden vapauden olleen liian suuri, sillä he saivat ottaa ylisuuria riskejä ilman juuri mitään omaa vastuuta – ja tulivat näin hävittäneeksi aivan muiden tahojen varoja kuin omiaan. Eikö tällainen epäsymmetrisyys ole melkoinen poikkeus taloustoiminnassa, tai ainakin sen pitäisi olla?

Yleensä suureen riskinottoon liittyvää suurta voitonmahdollisuutta perustellaan riskin toteutuessa syntyvillä omilla tappioilla. Ainakin subprime-markkinoilla bonuksia ansainneet saivat pitää palkkiorahansa, vaikka heidän tuotteensa olivat taloudellisia aikapommeja. Samoin pitivät palkkionsa luokituslaitokset, jotka olivat – ehkä vastoin parempaa tietoaan – reitanneet nämä paperit parhaaseen luokkaan. Finanssimaailmassa ei siis vielä tunneta minkäänlaista tuotevastuun käsitettä.

Konkreettisten hyödykkeiden ja palvelujen kaupassa tällainen ei olisi mahdollista. Eräs selitys epäsuhtaan saattaisi olla se, että finanssimaailmaa leimaa tietynlainen peliasennoituminen toisin kuin markkinoita yleensä. Jos ryhtyy riskipitoiseen peliin ja häviää, saa syyttää vain itseään. Eräiden finanssituotteiden vaihtoa onkin luonnehdittu pikemminkin vedonlyönniksi kuin kaupankäynniksi.

Ihmetystä kuitenkin herättää, miten näin läpinäkymättömät ja riskipitoiset finanssituotteet kävivät kaupaksi. Tuotteiden turvallinen luokitus oli eräs syy, mutta ahneuden ja pelihimon lisäksi kolmaskin inhimillinen piirre, arvostelukyvyn puute, näyttää osaselitykseltä tapahtuneeseen.

Onko mitään tehtävissä?

Onko sitten odotettavissa, että finanssialalla saadaan aikaan tehokkaita parannuksia? Katseet kääntyvät eri maiden valtiollisten päättäjien suuntaan, mutta esimerkiksi Suomessa ei mikään merkittävä puolue näytä ajavan erityisellä tarmolla finanssialan sääntelyn lisäämistä, ja sama trendi vallinnee muuallakin. Talous- ja rahoitusmaailman sekä poliittisen elämän monimutkaiset sidokset ovat arvattavasti eräs selittävä tekijä.

Taloustieteilijä Paul Krugmanilla onkin oma osaselityksensä siihen, että alan sääntelyn innovaatioita ehkäisevää luonnetta korostavat ”zombi-ideat” eivät kuole: ”It is difficult to get a man to understand something’, said Upton Sinclair, ‘when his salary’ – or I would add, his campaign contributions – ‘depend upon his not understanding it’”.⁴

On myös mahdollista, että osa politiikan nykyisestä toimijajoukosta on – samaan tapaan kuin monet talouselämän edustajat ja taloustieteilijät – kadotettu sukupolvi, joka ei kykene haastamaan edes äärimmäisen uusliberalismin sovelluksia. Esimerkiksi yliopistoilla, erityisesti kauppakorkeakouluilla, olisi tässä työmaata. Opiskelijoiden maailmankuva on yleensä vielä vakiintumatonta, joten heidän kauttaan uutta ajattelua voitaisiin siirtää yhteiskuntaan.

Ongelmana vain on, mistä opettajat. Kuten sanottu, uuden oppiminen on vaikeaa ja tarvitaan ilmeisesti uusi opettajapolvi ajamaan muutosta. Tämä tie on siis äärimmäisen hidas. Niin kauan kuin yliopistot tuottavat uusliberalismin vihkiytyneitä asiantuntijoita – ja talouselämä niitä edellyttää – nykyinen oppi tulee todennäköisesti voimaan hyvin. Monilla yhteiskuntatieteiden aloilla esiintyy tosin kriittistä talousajattelua, mutta ellei taloustiede muutu – tai menetä kokonaan uskottavuuttaan ja arvovaltaansa – ei talousajattelukaan voine kovin paljon uusiutua.

Toisaalta, kuten ”Mustan Joutsenen” kirjoittaja Nassim Nicholas Taleb esittää⁵, emme pysty ennakoimaan harvinaisia, vaikutuksiltaan merkittäviä tapahtumia eli mustia joutsenia. Siten suuret muutokset ovat edelleen mahdollisia talouden kehityksessä, mutta myös siihen suhtautumisessa. Esimerkiksi kansalaistoiminnalla voidaan nykyisessä Internet-maailmassa joskus vaikuttaa päättäjiin. On siis mahdollista, että syntyy yllättäen niin laaja vallitsevan talousajattelun tuomitseva kansalaismielipide, että poliittiset ja myös talouselämän päättäjät joutuvat muuttamaan omia ajattelu- ja toimintatapojaan.

Finanssikriisi oli musta joutsen talouden toimijoille ja tutkijoille – paitsi ehkä niille rahoitusalan asiantuntijoille, joiden täytyi arvata romahduksen ennen pitkää tulevan, mutta sen seurausten laajuutta olisi tuskin kukaan osannut odottaa. Ehkä samantyyppisiä yllätyksiä tulee vielä lisää ja lopulta niin merkittäviä, että niiden jälkeen ei ole yksinkertaisesti enää varaa pitäytyä nykymuotoisessa talousideologiassa.

PEKKA PIHLANTO, professori emeritus
Turun kauppakorkeakoulu, BID Innovaatiot ja yrityskehitys

⁴ Krugman, Paul, All the President’s Zombies. The Global Edition of *The New York Times*, August 25, 2009.

⁵ Taleb, Nassim Nicholas, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. Random House: New York, 2007; suomennos: Musta joutsen. Terra Cognita: Helsinki, 2007.